

על ספונטניות ואינטימיות

בספר בראשית קוראים אנו על שני האחים התאומים, יעקב ועשו. רבות נכתב עליהם ועל הקונפליקטים ההיסטוריים שהם ייצגו. מלכתחילה ייצג עשו את אדום, צאצאיו. מאוחר יותר הפך עשו סמל לרומא האלילית ולאחר מכן, לרומא הנוצרית. מסורת הדורות ראתה בשני האחים דגם לשתי צורות חיים, שני עתידים אלטרנטיביים העומדים בפני כולנו, ועשו הפך למייצג של דרך מוסרית וחינוכית שיהדות הדורות דחתה.

כדי להבין רעיון זה, מבקש אני מכם לעיין יחד אתי בכמה קטעים מאחת מדרשותיו של רבי נחמן מברסלב (1772-1810). אך לפני שנעשה זאת, רוצה אני למסור לכם דברים שזכיתי לשמוע ממורי פרופ' שושני ז"ל, לפני ארבעים שנה. באחד משיחותיו דיבר הוא על ההגות החסידית ובפרט על הגות חב"ד. הוא הסביר לנו שהגות זאת קראה את ספרי הקבלה קריאה פסיכולוגית, ומתוך כך המושגים הקבליים השונים, על כלליהן ודקדוקיהן, הפכו לייצוגים של מה שמתרחש בנפש האדם ובתבונתו. אני זוכר כאילו היה זה אתמול, את תנועות ידיו כשהצביע בהן על קירות החדר, כאילו מלאים היו בספרי קבלה, ואמר 'כולם מדברים על הנפש האנושית'.

גם רבי נחמן קרא בתורותיו את הטקסטים הקבליים על פי מפתח פסיכולוגי, בעצם פסיכו-קיומי. לאחת מתורות אלו רוצה אני לפנות כאן (ליקוטי מוהר"ן, ו). בתורה זאת מתייחס רבי נחמן לספירה הגבוהה ביותר, ספירת 'כתר'. אני אוהב לאפיין את הספירות כמערכת המתארת את הדקדוק הנסתר של העולם. אפיון זה לא מגלה הרבה, אך לא אוכל להוסיף על כך. אנו נסתפק בהבנת הדברים לאור פירושו החסידי של רבי נחמן.

לכל ספירה יש סמלים מוגדרים, ייצוג באותיות האלף-בית, וקשר עם אחד השמות הקדושים בהם משתמש המקרא כדי להתייחס לקב"ה. המקובלים הורו שספירת כתר, הספירה העליונה והראשונה, מיוצגת באות אל"ף. השם הקדוש המקביל לה מתגלה לפנינו בפרשת שמות (ג, יג-יד). משה פונה להקב"ה: "הֲנִי אֶנְכִי בָּא אֶל פְּנֵי יְשָׁרָאֵל וְאֶמְרָתִי לָהֶם אֶ-לֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם שְׁלַחְנִי אֲלֵיכֶם, וְאָמְרוּ לִי מַה שְּׁמוֹ, מָה אָמַר אֲלֵהֶם? הַקִּבְ"ה מְשִׁיב לוֹ: "פֶּה תֹאמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל, אֶ-הָיָה שְׁלַחְנִי אֲלֵיכֶם". את השם הזה 'אֶ-הָיָה' פירשו פרשנים מסורתיים, כרש"י ופילוסופיים כרמב"ם ותלמידיו. המקובלים ראו בו, ציון לספירת כתר. מעתה יכולים אנו להשתמש במפתח הפסיכולוגי-קיומי הייחודי של רבי נחמן מברסלב. לפי מפתח זה השם הא-לֵהי "אֶ-הָיָה", הופך עתה להיות אנושי: 'אהיה'. 'אהיה' מגדיר את מהות האנושיות. האדם אינו מקבל בלידתו הוויה אנושית בלידתו באופן אוטומטי, הוא צריך לעמול על עצמו כדי להשיג אותה. רבי נחמן משתמש בנוסח קבלי: "אהיה דא אנא זמין למהווי". אני מזומן או מוזמן להיות, אני רק פוטנציאל, הוויה בכוח ולא בפועל, בלשון חכמי ימי הביניים. כדי להיות זקוק אני למשהו נוסף, לתשובה: "קודם התשובה, עדיין אין לו

הווייה, כאילו עדיין לא נתהווה בעולם... וכשבא לטהר את עצמו ולעשות תשובה, אז הוא בבחינת אהיה, היינו שיהיה לו הווייה בעולם”.

מהי אותה תשובה ראשיתית שאנו חייבים בה? היא באה לידי ביטוי בעצם השם 'כתר'. השם הסמלי 'כתר', היה נראה ברור מאליו. רבי נחמן מעניק לו משמעות חדשה. המפתח להבנתו מצוי בכמה מלים ארמיות שבדברי אליהו בספר איוב (לו, ב): "פֶּתֶר לִי זְעִיר וְאַחֲוָךְ", בתרגום עברי: "המתן לי קצת ואלמדך". אכן, לפי רבי נחמן, המילה 'פֶּתֶר' מעביר לנו את מצוות ה'המתנה'. התשובה הראשיתית בה אנו חייבים, היא פיתוח היכולת להתגבר על האימפולסיביות. זהו ללא ספק אחד המרכיבים המרכזיים בחינוך, החובה ללמד את הילד לדעת לדחות סיפוקים, לדעת לחכות: פֶּתֶר. הַכֶּתֶר הוא "הכוח המסדר והמיישב את המוחין" בלשונו של רבי נתן, תלמידו וסופרו של רבי נחמן (ליקוטי הלכות, נפילת אפים, ד). כְּתָר האנושות הוא ה'פֶּתֶר', האפשרות להמתין, לחכות, לצפות ולקוות.

אחד היסודות החשובים ביותר של ההמתנה קשור עם עצם השם 'אדם'. את זאת נוכל ללמוד, על פי רבי נחמן מאותיות המילה. האות הראשונה במילה 'אדם' האל"ף, הלוא היא סמל הכתר. שתי האותיות הבאות במילה 'אדם' הן הקריטיות. הן מרכיבות את המילה 'דָם'. דבר זה מורה, לפי רבי נחמן, שהאנושות זקוקה לתיקון: "ותיקון לזה, שיהפוך דָם לדם". הדָם הוא סמל האימפולסיביות, הפעולה הנדחפת על ידי הדחפים, המעשה הפזיז, הנמהר, הבלתי אחראי והחסר-ריסון. את ה'דָם' יש להמיר ב'דָם', דהיינו הכוח לשתוק, הנכונות לעצור ולפעמים אף להימנע מלהגיב. מורי, פרופ' נתן רוטנשטרייך ע"ה, שתרם רבות להתפתחות הפילוסופיה בארצנו, סבר שהמוסריות תלויה בהגבלת הספונטניות ובאיזונה עם שיקול הדעת, מה שהמסורת כינתה "ישוב הדעת". רוטנשטרייך לא ברח למקלטים לשוניים, 'מכבסת מלים' כפי שמכנים זאת בימינו. הוא תקף במפורש את הספונטניות, מושג כמעט קדוש בחברתנו. שלא כמורי רוטנשטרייך, חבל לי על מילה יפה זאת. הייתי שמח אילו יכולתי להכשיר את הספונטניות ולהטריף רק את האימפולסיביות. אלא שברור לי שזה לא מספיק. נראה לי שהאימפולסיבי לא יכול לרסן את עצמו בעוד שהספונטני – לא רוצה, ושניהם יוצרים בעיה. ולכן, אולי כדאי להבדיל בין ספונטניות טהורה לבין "ספונטניות" טמאה. ברור שה"ספונטניות" עלולה להרוס את האדם הספונטני עצמו, אך מעבר לכך, ה"ספונטניות" של האחד, עלולה להיות הסבל והגיהינום של האחר. ההטרדה המינית הוא ביטוי ל"ספונטניות" טמאה זאת. אך גם שפיכות דמים. לכך אנו עדים מדי כמה ימים, כשנרצחים בני אדם בגלל עקיפה בכביש, מקום חנייה או מריבה של מה בכך במועדון לילה. ואנו, אנשים מהוגנים, האם אין גם אנו חוטאים ב"ספונטניות"? כמה פעמים פגענו באופן "ספונטני" בזולת, לפעמים אהוב עלינו, באחד הכלים הארסיים ביותר, הלשון. כדי להזהיר אותנו מכך השתמשו חז"ל במטפורה עצובה (בבא מציעא נח

ע"ב): "כל המלבין פני חבריו ברבים כאילו שופך דמים", על כך אמר רב נחמן בר יצחק "דחזינא ליה דאזיל סומקא ואתי חוורא", הנפגע מסמיק ולאחר מכך מחוויר. המבייש את הזולת, ה"מלבין" פנים, כאילו שפך דמים.

דמותו של עשו מהווה, לדעתי, שלב חשוב בשרשרת של "ספונטניות" ואימפולסיביות הבאה לידי ביטוי בספר בראשית, שרשרת המרבה סבל, שעבוד ורצח. קין מככב כמובן, בראש השרשרת. הוא שומע את ההזהרה נגד האימפולסיביות (ד, ז): "לִפְתַּח חַטָּאת רִבֵּץ וְאֵלֶיךָ תְּשׁוּקָתוֹ", ומקבל את המצווה להיזהר: "וְאַתָּה תִּמָּשָׁל בּוֹ". האימפולסיביות מנצחת והבל נרצח. לְמַךְ (ד, כג-כד) מתוודה או מתפאר: "כִּי אִישׁ הֲרַגְתִּי לְפָצְעֵי וַיֵּלֶד לְחַבְרָתִי". האגדה החז"לית מוסיפה את נמרוד "גְבוּר צֵיד לְפָנַי ה'", לשרשרת זאת, והיא ממשיכה ממנו לעשו. נראה שהמקרא רומז על האימפולסיביות של עשו כשהוא מתאר את מכירת הבכורה ליעקב. הכתוב מתנגן בקצב מהיר המבטא לא-אכפתיות ואדישות: "וַיֹּאכַל וַיִּשְׂתֶּה וַיִּקֶם וַיֵּלֶךְ וַיִּבֹז עֲשׂוֹ אֶת הַבְּכֹרָה". אכן, אם היה ר' נחמן זקוק לדוגמה נגדית לרעיון ה'אהיה', הרי הוא מבוטא בעצם השם 'עשו' כפי שפרשו אותו חכמים: "וַיִּקְרָאוּ שְׁמוֹ עֲשׂוֹ – שנעשה ונגמר בשערו". עשו כבר עשוי. הוא אינו שומע את קריאת ה'אהיה'.

ה"ספונטניות" מתבטאת ב"מה שבא לי". אולם, האם כל "מה שבא לי" יוצא ממני? שמא הוא נשתל על ידי זרים ואינו מבטא את הספונטניות האמיתית, את האותנטיות. המסוגלת ה'אהבה במבט ראשון' לשרוד גם את המבט השני? נראה לי, שלפי רבי נחמן הספונטניות היא כשרה ואולי אפילו קדושה אם נלמד אותה להיות אותנטית. המעבדה החשובה ביותר של הספונטניות היא הזוגיות. ספונטניות בשניים, זוגית, היא האינטימיות האידיאלית, אולי האוטופית, אליה אנו חייבים לשאוף ואולי יכולים במקצת להתקרב. אכן, המשימה הקשה ביותר בהנדסת האנוש הפסיכולוגית, היא הלמידה לחיות יחדיו, להפוך ספונטניות לאינטימיות, שהרי גם על הזוג נאמר (ה, ב): "וַיִּקְרָא אֶת שְׁמֵם אָדָם".